

Dr. MOLNÁR ISTVÁN

A KÖRISPATAKI SZALMAFONÁS

Hargita megye délnyugati sarkában fekszik Kőrispatak a Küsmöd vize mély eróziós völgyében, az Erdőszentgyörgyöt Etéddel összekötő út mentén. A sokszor zabolátlan patak völgyét érdekes, meredek lejtőjű — suvadások nyomán keletkezett — katlanocskákkal szaggatott hegyoldalak kísérik. A gerincekről több helyen a völgy aljáig lenyúló erdőfoltok vadregényessé teszik e kis tájegység földrajzi képét. Azokon a lankásabb területdarabokon és a patakot határoló hegyoldalaknak azokon a szakaszain, ahol az ember meg tudta vetni a lábát, a völgy hosszanti irányával párhuzamosan teraszszerűen kiképzett szántóföldek, szőlőparcellák csíkjai nyúlnak egymás fölé. Nehéz, verejtéket csavaró itt a földműves munkája. A gyenge minőségű talaj termőerejének fenntartása sokkal több erőfeszítést kíván, mint a kedvezőbb fekvésű területeken. Megmunkálói ezért nemzedékek hosszú során át rákényszerültek arra, hogy a mindennapi létfenntartásért folytatott alapfoglalkozásuk mellett — pótlásként — egyéb, szerény mellékjövedelmet biztosító pénzforrást is keressenek. Erre lehetőséget nyújtott az agyagos talajon termett búza egészséges szalmájának háziipari feldolgozása. Öregek emlékezete őrzi, hogy a háztartás apróbb szükségleteire és gyapotfonalra az elődök is a szalmakalap kötésével, illetve értékesítésével keresték a pénzt.

A szalmakalap kötése tehát Kőrispatakon — éppen úgy, mint a nem messze fekvő Bözödön, Ravában, Csöbben és a Székelyföld más vidékein is — régi keletű háziipar. Gyakorlása kezdeti idejének megállapítására nincsenek pontos adatok. Az idősebbek emlékezete szerint a múlt század közepe táján már foglalkoztak vele. Orbán Balázs is az 1860-as években megemlékezik róla, Kozma Ferenc hasonlóan, aki az 1879-ben megjelent művében, a székelyföldi háziiparról szóló statisztikai ismertetésében — többek közt — Kőrispatakon száz, szalmafonással foglalkozó személyt említ. A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentései ugyancsak számon tartják a századforduló évtizedének szalmafonó háziiparát.

A földműves lakosság eme kiegészítő foglalkozása általában csak ott gyökeresedett meg, olyan vidékekhez kötődött, ahol a földrajzi mikroazonos sajátos geomorfológiájából adódó terepalakulatok, illetve azok talajviszonyai miatt a földművelés aránylag kevés hozamot biztosított. A kalap kötéséhez szükséges nyersanyag a sovány talajú hegyoldalak szalmájából mindig rendelkezésre állott. A századforduló idején a falu lakosságából leginkább a kevés birtokú szegényebb családok nőtagjai foglalkoztak kalapkötéssel. Aratás előtt néhány nappal „jött el” a szalmaszedés ideje, olyankor, amikor a búza már *zsengés* volt. Beállva a búzaföldekbe, foltokként kiválogatták a szép hosszú szálú vékonyabb szalmát, sarlóval learatták, s egy-egy csomót, a szembe tett két kézzel összefogott *markot*, a búzafejek alatt és a

szálak közepe táján szalmakötéssel összekötötték. Egy *marokból* átlag három nagyobb vagy négy kisebb kalaphoz szükséges nyersanyag került ki. Annyit szedtek csak, amennyit télen fel is tudtak dolgozni, 15—25 markot, 40—80 kalapra valót.

A markokat szekérre rakva szállították haza. Otthon a búzafejeket levágták, megszáritották, cséphadaróval kicsépezték, megőrlették, s abból sütötték az új kenyeret. A lefejezett szalmakötegeket az udvar, csűröskert napsütötte részein lábra állítva *kikecskelték*, s száradni hagyták. Száradásuk után a *pucolás* következett. Székre ülve egy markot térdük közé csíptettek, s abból szálanként húzva ki a szalmát, hegyét késsel egyenesre vágták, s ezt követően a legfelső bog fölött a szalat most már ferde vágással — hogy így kihegyesítve majd a fonatba betűzhető legyen — a tokjából kihúzták. A bog alatti részt ismét egyenesre vágták (ezzel a bogot kimetszették), s így folytatták a műveletet mindaddig, amíg az egész szál feldarabolódva megtisztítódott.

E műveletnek eredményeként egy szálból a hegyétől a töve felé vastagodó néhány hosszabb-rövidebb szál vágódott. Ezeket a földre egymás mellé csomóba lerakták, majd vastagságuk szerint szétválogatták, osztályozták. A legvastagabb volt a *durgó* (viselő és gyermekkalapnak), ezt követte a *durgó közepes* (öregasszony-kalapnak), a vékony *közepes* (férfi- és asszonykalapnak), a legvékonyabb szalmaszálakat *háláknak* nevezték (küsasszony kalapnak). Az így osztályozott szálakat henger alakú vastag kötegekbe kenderfonallal összekötötték, s felhasználásukig vagy az elsőházban a vetett ágy alá, láda tetejére, vagy ha a padlás nem volt füstös, oda raktározták el.

A szalma *felkötésére* télen került sor, miután a kender és a gyapjú fonását elvégezték, ekkor is csak este „lámpavilágnál”, mert nappal az *osztóvátában* — szövőszékben — ültek. Igen kedvelt volt esténként a társaságban, *kórusban* végzett munka, amely egyúttal a szórakozás helyét és alkalmát is jelentette. Az asszony nép ilyenkor magával vitt kb. annyi szalmát, amennyit egy este fel tudott kötni. Ha volt megkezdett fonata, annak kötését folytatta, ha nem volt, újat kezdett.

A *házban* körbe ültek, padlákra, kanapéra, székekre. A szalmát tálba, fazékba töltött vízben megáztatták, puhították, hogy a szálak hajtogatás közben ne törjenek. Egy maréknyit kissé megnedvesített rongyba, majd azt szárazba göngyölve bal hónuk alá szorították, ahonnan aztán a kötéshez szükséges szálakat rendre kihúzogatták. A kötés menete során, amikor egy szál bekötődött — *megkurtult* —, a megmaradó rövid véget a szalmaszalag fonádjára lehajtották, s a lehajtott szálvég tövébe, a fonat színébe új szalat tűztek. A hosszú fonatszalogot aztán — matringszerűen kerületeket képezve — *végbe fogták* össze. A vég egy kerületének hosszát két karjuk széttárásával, *öllel* mérték. Egy végbe 40—50 kerületet fogtak össze. Egy télen — a lehetőséghez mérten — 5—10 véget kötöttek.

Megvarrásuk tavasz felé volt szokásos. Mielőtt azonban erre sor került volna, a véget még egyszer kézbe kellett venni, szét kellett bontani, hogy a szalag fonádjára lehajtott szalmavégeket éles késsel le-

metszhessék, s így a fonatot feldolgozásra alkalmassá tegyék. A férfiak kifaragták fából a kalapfej mintákat, az asszonyok arra illesztve, *lapogatva* a fonatot, kézzel varrták meg. A régi időkben ki amit kötött, fel is varrta kalapnak. Egy végből 8—10 kalapot készítettek.

A szalmakalap viselése nyáron volt általános. (Egy régi közmondásuk azt tartja: „Aki télen szalmakalapot visel, attól ne kérj tanácsot!” Ne, mert annak fejében vagy „egy kerékkel kevesebb van”, vagy pedig annyira élehetetlen, hogy saját sorsát sem tudja irányítani.) A kalapformák hajdan még a falu társadalmi rétegződését is tükrözték. A széles, feltúrt karimájú és *koszorúval* (csavarosan, spirálisan kötött hengeres szalmafonat) díszített *gazdaköri kalapot* a módosabb gazdák viselték, a szegényebbje vastagabb fonatú, kisebb karimájú kalapot hordott. Volt ünneplő, *vasárnapi* kalap és *mijes napi*, munkában hordott kalap.

Tavasszal az eladásra szánt kalapokat hetivásárookra, de legszívesebben az országos kirakó vásárookra vitték. Az év első leghíresebb kalapvására e tájon a dicsőszentmártoni május 1-i vásár volt, ezt követte május 4-én a Székelykeresztúron tartott vásár, majd május 13-án a korondi „eperéresi vásár”. Dicsőben a *puccos* vagy *küsasszonykalap* volt a legkelendőbb.

A második világháborúig a szalma feldolgozását a kész termékig hagyományos módon a családban végezték, és a kész árut közvetlenül maguk értékesítették. A negyvenes évek elején a háziipari tevékenységet ösztönző intézmények e népművészeti jellegű foglalkozási ág fejlesztése érdekében táskák és szotyrok készítését szorgalmazták. A kalapnak való fonatot is — iparművészeti termékek készítésére — egyre nagyobb mértékben kezdték felvásárolni. Ennek eredményeként a munka nagy lendületet vett. Eltérően a régebbi múlttól, a falu aprajánagyja hozzákezdett a termeléshez, kezdetben még a férfiak közül is sokan. De a háború alatt és az utána következő néhány évben — kereslet híján — a termelés nagyon lecsökkent.

Gazdasági-társadalmi életünknek a negyvenes évek második felétől kezdődő fokozatos átszervezése következtében kialakult új termelési viszonyok a földművesek életkörülményeiben is átalakulást eredményeztek. Ennek természetes következményeként a falusi kismesterségek, háziipari ágak helyzete, illetve az új termelési formákhoz való viszonyulása is megváltozott. A múltban gyakorolt kiegészítő foglalkozási ágak közül azok, amelyek az új adottságok közepette nem sorvadtak el, az új kívánalmakhoz igazodva — a hagyományos tudás sok vonását megőrizve vagy szükség szerint átalakítva, kiegészítve — némely helyen nemcsak tovább élnek, hanem formabeli és tartalombeli gazdagodást is mutatnak.

Így adódott a kőrispataki szalmafeldolgozás esetében is. Ez a tevékenység az utóbbi évtizedben ismét fokozódott. A mezőgazdasági termelőszövetkezet vezetősége megtalálta a módját annak, hogy a tagok a szükséges nyersanyaghoz hozzájussanak. A vezetőtanács által kijelölt búzatáblákra brigádonként mehetnek a tagok. A meghatározott napon „megbolydul a falu népe”. Egymással versenyezve igye-

keznek minél jobb területrészt kiválasztani, hogy onnan szép szalmát szedhessenek. A kiválogatott és sarlóval learatott markok fejét — a múlttal ellentétben — nem otthon, hanem még a mezőn levágják. Ezt a gazdaság gyűjti össze, s megszáradása után kicsépelgeti. A tagok a kapott szalmaért aratáskor — a szedett mennyiség értéke szerint — néhány napot dolgoznak.

A szalma előkészítése, feldolgozása most is a hagyományos módon történik. De most, mivel a vászonnemű szövését nem folytatják — főképpen a téli időszakban, de máskor is, amikor egyéb munkájuk lehetővé teszi — a napnak minden szakában végzik. Téli estéken a kórusokba a szomszédság most is hagyományos módon összegyűl, s vidám terefere közben a pergő ujjak munkája nyomán zizegő szalmaszálakból észrevétlenül megkötődnek a hosszú szalmafonatok. Igen sok örömet jelent ez a munka az előregedett asszonyoknak is, akik egyéb munkát már nemigen tudva végezni — főképpen nappal —, a kalapfonat kötésével hasznosítják magukat.

A kötött félkészárut leginkább kisipari termelőszövetkezetek vásárolják fel, a segesvári „Prestarea” vagy a Hargita Megyei Népművészeti KTSZ székelykeresztúri részlege. A kereslet szerint ma leginkább a *hétszálút* kötik, de kötik a *tizenegyest*, díszesebb kalapoknak, vagy más termékeknek a *cakkenyest*, a *recést*, a *könyököst*, a *likacsost*, a *koszorút* vagy *görgőt* (a hengeresen, spirálisan kötött fonatot, amelyet Ravában *gurgulyónak* neveznek). A szövetkezeteknek, főképpen a Prestareának, a faluban felvásárló megbízottja van.

Ezek mellett — iparendélyvel — két körispataki házaspár (Kapusai Lajosék és Szöcs Lajosék) a kereslet megszabta kívánalmak szerint női és férfikalapok varrásával foglalkozva, szintén számottevő mennyiséget vásárolnak fel. Náluk már — a múlttal ellentétben — gépésítve van a munkafolyamat: a zárt térben kénfüsttel fehérített szalmafonatot házilag faragott leánykáról — tekerőlevélről — gombolyítják le préselés végett a mángorló hengerei közé, majd különleges — de igen régi — kalapvarró gépen varrják meg. A női kalapok karimájának hullámosságát préselő géppel képezik ki. Kalaptípusaik a *rigó* elnevezésű női kalap, amely kétféle szalagból: cakkosból és cakk nélküli simából varródik; a férfikalapot főképpen két típusban készítik: a csak tetején beütött *bukkos fejű* és a fejrész oldalán is beütött *bur* kalapot. De megrendelésre gomba alakú női kalapot és *csibi* vagy *csibész* elnevezésű ellenzős gyermeksapkát is készítenek. A változatos formák és a színesre festett szalmafonatok a készítményeket nagyon vonzóvá teszik.

A felsorolt termékeken kívül *Birtalan Mária* igen szép, lakásbelső díszítésére alkalmas festett és természetes színű szalmaszálakból kisebb-nagyobb faliszőnyeget, ablakfüggönyöket, továbbá nippel alá való és korszerű terítéshez is felhasználható apróbb terítőcskéket sző. Tehetsége, ízlése a marosvásárhelyi és a csíkszeredai Népi Alkotások Háza művészeti irányítóinak ösztönzésére bontakozott ki.

A falu lakosságának hagyományokon alapuló népművészetét az iskola pedagógusai is ápolják azáltal, hogy a tanulók gyakorlati ok-

tatását célzó kézimunka körben rendszeres foglalkozásként köttetik a kalapszalagot, amelyet szintén a kisipari termelészövetkezeteknek adnak el, s a bevételt iskolai célra és kirándulási alapra fordítják.

*

A kőrispataki szalmafeldolgozásnak ezt a rövid ismertetését azzal a céllal bocsátottam az ilyen problémák iránt érdeklődő olvasók rendelkezésére, hogy figyelmüket felhívjam az eltűnt vagy eltűnőfélben levő falusi kismesterségeink, háziipari foglalkozási ágaink tanulmányozása mellett azoknak a vizsgálatára, rögzítésére is, amelyek környezetükben a szocialista termelési viszonyok között is tovább élnek, de amelyek a megváltozott körülmények hatására átalakulnak, és sok vonatkozásban a hagyományos vonások mellett újakkal is gyarapodnak.

IRODALOM

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természeti s népismeii szempontból. Pest 1868, I. k. 146.

Kozma Ferenc: A Székelyföld közigazdasági és közművelődési állapota. Bp. 1897, Kézmű- és háziipar c. fejezet, 298.

Bözödi György: Székely bánja. Kolozsvár 1943. Szekeresek, kalaposok c. fejezet, 216—217.

A fényképeket készítette: Molnár Kálmán.